

France Bezlaj

Filozofska fakulteta v Ljubljani

IZ JUŽNOSLOVANSKE LEKSIKE

I

SLN. IN SBH. *lukati* »OPAZOVATI«

Za kritično preverjanje neke etimologije ni dovolj ponovno preveriti glasoslovni razvoj besede in, kar je včasih mnogo zahtevnejše, upravičenost pomenskih razlik v posameznih jezikih. Podoživeti je treba tudi miselnost dobe, ko je etimologija nastajala. Ko so se izoblikovale prve zakonitosti primerjalnega jezikoslovja, so skušali vseppek celotno leksiko modernih jezikov rekonstruirati na skupni indoevropski prajezik. Mladogramatiki so s svojimi strogimi merili obrzdali začetno zagnanost. Sledilo je raziskovanje razvoja jezikov in čeprav se za pomenoslovje ni posrečilo izoblikovati splošno veljavnih pravil, je pri etimologiziranju igralo vedno večjo vlogo. Obenem je naraščalo zanimanje za leksiko, ki je po drugačni poti zašla v jezik. Postopoma so si izoblikovali svojo teoretično podlago tudi imenoslovje, zakonitosti substitucij in pojavi ekspresivnosti.

Prvi v Evropi, ki je sam prehodil to pot in na številnih področjih prehitel razvoj, je bil Franc Miklošič. Že med nastajanjem Boppovega fundamentalnega dela je opozarjal na pomen slovanskih jezikov za indoevropsko komparativistiko. Njegov prvi poizkus etimološkega slovarja »Radices linguae slovenicae« je eno najzgodnejših del te vrste. Kdor zna brati med vrsticami, je neštetokrat presenečen, kako dognana in izbrušena so njegova stališča štirideset let kasneje v »Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen«. Še danes, po sto letih, najdemo v njegovem slovarju manj domnev, ki ne vzdrže kritike, kakor v kateremkoli novejšem delu te vrste. Zelo kratkovidni so tisti leksikologi, ki se jim ne zdi več potrebno poleg vse novejše literature upoštevati tudi Miklošiča.

Naj za primer navedem slovensko in srbohrvaško kajkavsko besedno družino *lukati* »gledati, prežati, opazovati«, perfektivno *polukati*, derivirano *nalukavati* »špionirati«. V slovenskih slovarjih najdemo tudi izvedenke *lúkovec* »špijon«, izpričano tudi kot priimek, *lúkanje* »oprezanje«, *lukálo* »daljnogled«, v 18. st. *lukouza* »Sternwarte« (Gutsmann) in pritegniti je treba tudi toponim *Lukovica*, ki se v najstarejših virih imenuje *Glogovica*. Po legi tega kraja lahko sklepamo, da je bilo nekakšno stražišče pred cestnimi roparji kakor *Ravbarkomanda* pri Postojni.

Ne poznam nobene druge iz romanskih ali germanskih jezikov izposojene osnove, ki bi se tako vključila v jezik. Saj deloma razvijejo tudi širšo besedno družino. Toda že razmerje med sln. *voščiti* »želeti, gratulirati« iz stvn. *wunska* »wünschen«, kar je lahko dovršno ali nedovršno, poleg samo nedovršenega *privoščiti*, sbh. *priuštiti*, zgovorno priča, da se celo najstarejše izposojenke več ne prilagode vsem domačim jezikovnim zakonom. Že zato se ne morem pridružiti Bernekerju, SEW I 742, ki pravi o sln. *lúkati*, da ga je mogoče bolje razložiti iz nvn. *lugen* »videti, opazovati«, koroško nemško *luagen* »oprezati«. To Bernekerjevo mnenje sprejema tudi Striedter-Temps, Deutsche Lehnwörter in Slovenischen 172 in dodaja še stvn. *luogen* z enakim pomenom. Skok, ERHS II 328 pa navaja samo *lúkati*, *lúkām* (hrv. kajk., Zagreb) in to izvaja iz ssaš. *lōkon* »gledati«, za primer pa pritegne it. *luchenare* »skrivaj opazovati« iz langobardskega *lōhhon*.

Miklošič, EW 175 je to družino oddvojil od drugih slovanskih homonimnih osnov *luk-*, za katere danes ne dvomimo, da jih je treba vse izvajati iz ide. *+leuk-*, *+louk-*, *+luk-* »svetiti« z različnim, še ne povsem zadovoljivo osvetljenim pomenskim razvojem. Pritegnil je zraven csl. *prělukovati* s suponiranim pomenom »zalezovati, prežati« iz nekega neznanega vira, ker tega glagola še ne navaja njegov petindvajset let starejši Lex. Pal. Pomensko blizu se mu zdi r. *prilučiti* »privabiti«, p. *luczác* »ujeti« in rumunsko *năluci* »imeti privede« poleg *năluc*, *nălucă* »privid, prikazen«. Vse to se pomensko ujema z litavskim *lăukti* »pričakovati«, st. prus. *laukīt* »iskati« in z drugačno prevojno stopnjo lit. intensivum *lūkēti*, letonško *lūkuôt* »gledati«, *nūlūkuôt* »ozirati se, opazovati, poiskati«.

Druge pomenske skupine, med katerimi je posebno pozornost posvetil sln. *lučiti*, *lučati* »metati v določen cilj« s točnim ekvivalentom v ukr. *lučyty* »ciljati, zadeti«, br. *lucacz*, p. *kamieniem luczy*, č. *lučeni hromu* »udarec strele«, r. *lukaty*, je združil pod posebnim geslom z opombo, da jih verjetno ni treba ločiti od tipa *polučiti* »dobiti, sprejeti«, csl. *sľučiti se* »zgoditi, pripetiti se«. Slovenci smo si iz drugih slov. jezikov izposodili samo *slučaj* z dokaj prilagojenim pomenom, ki točno odgovarja n. *Zufall* in r. *stichija*. Domače je samo *lučaj* »met, približna dolžinska mera«.

Berneker je vse slovenske pomenske skupine združil pod skupnim izhodiščem in kar težko je verjeti, da je izločil samo sln. *lukati*, ki je vendar najbližje pomenom v baltskih jezikih. Danes poznamo že toliko slovensko-baltskih paralel, ki jih drugi slov. jeziki bodisi sploh ne poznajo, ali pa zasledimo le sem in tja nekaj osamljenih drobcev, da nas *lukati* ne preseneča. Poleg tega je dokaj verjetno, da se je v slovenščini ohranila tudi dolga *-ū-*jevska prevojna stopnja iz te osnove v tpn. *Zlatoličje*, od 12. st. v virih *Goldendorf*. V okolici Ptuja so še v zgodnjem srednjem veku iskali zlato, naj za primer navedem ca 1204 *dā diu Greian in die Trā mit golde ein wazzer, rinnet* (Von Eschenbach, Parzival). Ime *Zlatoličje* ne moremo razložiti drugače kakor iz *+zoltolyčje* (*selo*) k *+zoltolyk* »iskalec zlata«.

S tem seveda še ni do kraja razčiščeno vprašanje, ali se ide. *+leuk-*, »svetiti« ne pojavlja pri Slovanih tudi v nazalirani obliki *+lonk-*, kakor mislijo nekateri avtorji, ali pa imamo pri tej izredno razvejani družini homonimov opraviti z besednim križanjem z drugo osnovo *+leq-*, *+loq-* »kriviti«. Skok, ERHS II 324 je analizi tega kompleksa v srbohrvaščini posvetil obsežen traktat, vendar za vse slov. jezike stanje še ni dokončno rešeno.

II

SLN. *legat*, SBH. *leganj* »CAPRIMULGUS«

Med še ne zadovoljivo pojasnjenimi besedami naj navedem še sln. *legāt* (m.) »Caprimulgus europaeus«; lokalno je ime preneseno tudi na drugega ptiča »*Merops apiaster*«. Razen tega je izpričan tudi pomen *legāt* (m.) »troblja, Sprachrohr«; pogosten je tudi priimek *Legat*. Razen tega se v slovanskih narečjih pojavlja tudi dubleta *légen* (m.), g. *legéna* »Caprimulgus« (Šempas), *legán* (dolenjsko), v priimkih *Legen*, *Legenj*, *Legan*, *Legin*. Morda spada k isti osnovi tudi priimek *Legiša*. Na srbohrvaškem ozemlju so izpričane oblike *lěganj* (m.), g. *lěgnja* »Caprimulgus« (Split, Dubrovnik), *legalj*, *jegar* (Nin), *legin*, *leglin*, *legnar*. Lokalni pomeni *lěganj* (m.), g. *lěgnja* »*Scolopax rusticula*« (Požarevac). Vendar v srbohrvaščini ni znan pomen »troblja, pastirski rog«. Pozornost zasluži etnografski podatek: *legat je neki ptič, ki poje, kakor kravji pastir trobi* (Pajk, Črtice iz duševnega žitka štajerskih Slovencev) ali *legat kriči kakor mačka prede* (Gjurašin, Ptice I 326). Slovenska ljudska primera je tudi *dete vpije kakor legat*.

Oba avtorja, ki sta doslej pisala o poreklu tega imena, Koštiál, Življenje in svet XVII 184, 304 in Skok, ERHS II 285 sta izhajala iz osnove *+legh-*, sln. *leči*, *ležem*. To velja nedvomno

za sln. sinonim *ležetrûdnik* »Caprimulgus« (Ribnica). Vendar se vsiljuje paralela med sln. *legat* in poljsko *ligawka* »vrsta trobente«, češko dial. *lihavka* »isto«, kar puščata nerazloženo tako Machek, ESJČ² 322 kakor Sławski, SEJP IV 252. Domnevati smemo, da gre za »tremolo« v glasu in da je to ista osnova **leig-* »zibati, tresti« kakor v poljskem *ligawka*, *ligawica* »močvirje«; poleg tega pomeni letonsko *līguôt* poleg »zibati« tudi »vriskati«. Cerkvenslov. *likъ* »ples« je sicer izposojeno iz gotskega *laiks* »ples«, tudi stvn. *leih*, *leich* »igra, melodija, petje«. Avtohtono slovansko pa je iz te osnove češko *lihati* »gibati«, poljsko *ligać* »brcati, ritati«. Berneker, SEW I 706 in podrobno tudi Fraenkel, LEW 330 domnevata, da je poleg osnove **leig-* že indoevropsko eksistirala tudi nazalizirana oblika **leng-*, prim. staroindijsko *lānghati*, *lāngháyati* »skače«, litavsko *langúoti* »majati«, letonsko *leñgāt* »gugati, zibati«, irsko *lingit* »skače«, stvn. *lungar* »hitro«, rusko *ljagáts* »brcati, ritati«, *ljaguška* »žaba«, *ljága* »bedro«. Iz *leig-* je litavsko *laigyti* »brezglavo tekati«, staro indijsko *rējatē* »skače, drgeče« itd. Po nepotrebnem zavrača Vasmer, REW II 80 ozko medsebojno povezanost obeh oblik. Seveda je mogoče, da gre za zgodnji sovpad dveh različnih osnov, ki sta si bili pomensko blizu (tako Fraenkel, LEW 330 in Frisk, GEW I 488).

Pri južnoslov. *legat* in *leganj* moramo izhajati iz **lēg-*, imenovan bodisi po glasu ali po značilnem gibanju.

V severnoslovanskih jezikih je poleg kalka po gr. *αἰγοθήλας*, lat. *caprimulgus*, slov. *kozodojъ* (slovensko *kozomolzec*) najbolj razširjeno ime rusko *lilók*, *lelják*, poljsko, češko in slovaško *lelek*. Enako tudi litavsko *lėlỹs*, *lalỹs*, letonsko *lēlis* »Caprimulgus«. To je nedvomno izvedeno iz neke onomatopeje, prim. sbh. *lelijati* »zibati se«, *lelekati* »tožiti, žalostno se oglašati«. Južnoslovansko je ime prenešeno na netopirja, sln. *lilek* (tudi priimek *Lilek*), sbh. *liljak*, *ljiljak*, tudi csl. *liljakъ* »netopir«. Od drugih sinonimov za »Caprimulgus« naj navedem še sln. *podhujka*, kar je Caf rekonstruiral v **poddojka*.

Janez Rotar

Filozofska fakulteta v Ljubljani

JOVAN STERIJA POPOVIĆ IN TEDANJE SRBSKO LITERARNO OBČINSTVO

Pri raziskovanju razmerja med pisateljem, njegovim delom in bralcem, pri spremljanju recepcije in percepcije besedne umetnine navadno posegamo po delih iz tega, dosti manj pa iz minulega stoletja. Nekateri pisatelji so s svojim delom in odzivanjem literarnega občinstva posebej ponazorilni. Lahko bi dejali, da naravnost narekujejo in podpirajo razvoj tega pristopa k besedni umetnini in k raziskovanju njenega življenja. Med take pisatelje sodi tudi Jovan Sterija Popović, in sicer kot prvi v srbski književnosti prejšnjega stoletja. Z zastavljenega zrelišča je Popović s svojim delom sploh najbolj zanimiv in vsestransko ponazorilen.

Za romantike kot ustvarjalce vrhunskih literarnih umetnin prve polovice minulega stoletja je mogoče trdit, da vsaj pri pisanju pesmi, pa tudi dram in proze, niso kaj dosti mislili na bralca, niso se nanj obračali ne retorično ne bralno usmerjevalno. Lastno izpovedovanje in individualno umetniško oblikovanje je bilo pesniku romantizma glavna potreba in cilj. Prešeren na več mestih načenja vprašanje umetniškega ustvarjanja in literarnega občinstva, seveda nemnožičnega! V VII. gazeli izrecno izjavlja, da so njegove pesmi njegova osebna stvar in izpoved in da ne kani upoštevati teh, ki bi želeli balade ali sonete,